

Олег Петраускас, Олександр Коваль,
Олег Погорілець, Олександр Надвірняк

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ З ВЕРИФІКАЦІЇ МІСЦЕЗНАХОДЖЕНЬ РИМСЬКИХ ІМПОРТІВ НА ОБ'ЄКТАХ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПІВДЕННОГО ПОБУЖЖЯ (РОБОТИ 2014 Р.)

В статті наводяться деякі підсумки з верифікації місцезнаходжень римських імпортів виявлених на об'єктах черняхівської культури Баламутівка-1, Баламутівка-Брід, Баламутівка-2 та Перегінка Ярмолинецького району Хмельницької області.

Ключові слова: римські імпорти, черняхівська культура

The article presents some results on the verification of the locations of Roman imports found at the objects of Chernyakhiv culture Balamutivka-1, Balamutivka-Brid, Balamutivka-2 and Pereginka of Yarmolynets district of Khmelnytsky region.

Keywords: Roman imports, Chernyakhiv culture

За повідомленнями різних років, під час археологічних досліджень на об'єктах черняхівської культури Південного Побужжя, серед виявлених речей неодноразово виокремлювалися знахідки предметів римського виробництва часів імперії. Серед них, слід відзначити бронзовий посуд та його фрагменти (Косанів, Петриківці, Черепашинці) [Кравченко, 1967, с.114, рис.12; Кропоткин, 1970, №811; Магомедов, Левада, 1993, рис.1,12; Левада, 2003, с.17, фото 2]; предмети побуту (Ружичанка) [Кропоткин, 1970, №1266; Винокур, 1972, рис.31, 4; Винокур, 1979, ст.114, рис.7, 2-4, ст.118-120, рис.16, 5; Kokowski, 1997, s. 40, 41, Abb. 23; Kokowski, 2003]; зброю, елементи спорядження (Косанів) [Кравченко, 1967, с.114, рис.11, 1; Кропоткин, 1970, №1269, рис.50, 2]; монети (Пашківці, Рідкодуби та ін.) [Гульдман, 1901, с.22-31; Брайчевський, 1959, с.119-124, 185-189; Кропоткин, 1961, с.78-82, 84-86; Винокур, 2000, с.148].

Останнім часом джерельна база знахідок римських імпортів на зазначеній території продовжує поповнюватись, однак, не внаслідок повноцінного дослідження пам'яток, а, в основному, за рахунок випадкових знахідок, які надходять до фондів музеїв, науково-дослідницьких установ, або інформації, що отримується під час моніторингу інтернет-ресурсів, і яка ґрунтується на результатах протизаконної діяльності т. зв. скарбошукачів. І, якщо в останньому випадку, фахівцям залишається лише можливість фіксації самого факту знахідки та його документування, отримання фото і встановлення приблизного місцезнаходження, то з вивченням і дослідженням артефактів,

які все ж таки потрапляють до музейних і колекційних фондів, необхідна робота по верифікації їх місцезнаходжень та подальшому введенню в науковий обіг.

Черговим прикладом застосування подібної практики стали археологічні об'єкти з околиць сіл Баламутівка та Перегінка Ярмолинецького району Хмельницької області, увага до яких була привернута у зв'язку із виявленням тут артефактів, що становлять значний науковий інтерес, і зокрема, залишків бронзового посуду римського (провінційного) виробництва (Баламутівка) [Надвірняк, Погорілець, 2013, с. 211-213; Надвірняк, Погорілець, 2014, с. 151-155; Надвірняк, Погорілець, 2016, с. 41-43], нумізматичних комплексів денаріїв (Баламутівка) [Надвірняк, Погорілець, 2015, с. 23-24], антонініанів та сестерціїв (Перегінка) [Pohorelec, Nadvirnjak, 2010, s.21-22; 2013, s.28-29; Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2016, с. 21-23].

Восени 2014 року авторами даної публікації було проведено роботи з верифікації наявної інформації [Петраускас та ін., 2014], при цьому, серед основних завдань визначалась конкретизація культурно-хронологічної приналежності та типу пам'яток, їх розмірів, ландшафтних умов, уточнення обставин знахідок. Крім того, проведено опрацювання речей отриманих під час цих досліджень¹.

¹ Більшість речей передано на зберігання в ДІКЗ „Межибіж”.

Баламутівка-1 (поселення), черняхівська культура (III - пер. пол. V ст.)

Розташоване на захід від села². Культурний шар зафіксований на похилому чорноземному схилі долини безіменного струмка. Площа розповсюдження підйомного матеріалу складає близько 8 га. Колекція знахідок з обстеженої поверхні пам'ятки в 2014 р. складається з фрагментів гончарних горщиків та мисок черняхівської культури. Останні чисельно переважають. Речі римського виробництва, зібрані під час попередніх обстежень поселення, вироблені з бронзи і складаються з серцеподібної накладки, окуття (можливо закінчення піхв) та ін. Ці знахідки походять з різних місць культурного шару поселення і не мають чіткої територіальної локалізації.

Поверхня пам'ятки перебуває в сільськогосподарському обігові.

Пам'ятка відкрита Погорільцем О.Г. та Надвірняком О.В. в 2006 р, повторно зафіксована Маярчаком С.П. [Маярчак, 2011, с. 32]. Обстеження 2014 р. дозволили уточнити площу пам'ятки, її відношення до могильника (Баламутівка-Брід) та ін.

Баламутівка-Брід (могильник), черняхівська культура (III - пер. пол. V ст.)

Синхронний поселенню черняхівської культури могильник розташований вище по схилу від центральної ділянки поселення. Із сходу та заходу площа могильника обмежена долинами зволужених ярів. Приблизна площа, де було виявлено бронзові казанки в попередні роки, та розповсюдження підйомного матеріалу під час обстеження в 2014 р., становить близько 90 x 120 м. Ця площа, ймовірно, відповідає загальній площі могильника. За результатами поверхневого огляду можна констатувати, що ареали поселення та могильника не співпадають і вони розділені певним стерильним простором у 50-60 м.

Восени 2011 р. під час глибокої оранки території могильника, на денну поверхню було винесено бронзову деформовану посудину. Тоді вдалося обстежити місце виявлення, уточнити місце знахідки бронзової посудини, а, також, виявити ще одну бронзову посудину та інші артефакти..

² Детальна прив'язка та картографічний матеріал щодо обстежених пам'яток навмисно прибраний з тексту статті. Причина – безпрецедентне використання академічних напрацювань у сфері нелегального пошкодження пам'яток археологічної спадщини України.

Рис. 1. Казанок бронзовий, тип Еггерс 63

За результатами обстежень дві бронзові посудини та виявлені поруч з ними речі, умовно були об'єднані в комплекси 1 та 2, які ймовірно є залишками двох окремих трупоспалень.

Комплекс 1 зафіксовано в центральній частині могильника. Бронзова посудина знаходилася приблизно на глибині 0,5-0,45 м (глибина оранки). Посудина містила в собі залишки перепалених кісток людини. Поруч, в радіусі 5 м на поверхні було знайдено скупчення уламків гончарної кераміки черняхівської культури. Умови виявлення та характер знахідок дозволяють стверджувати, що вони є залишками трупоспалення в урні.

Опис знахідок:

1. **Казанок бронзовий** (рис. 1). Загальні заваження - креслення повної форми зробити не можливо, виконано технічні креслення окремих деталей казанка та загальний рисунок..

Стан та форма. Корпус сильно деформований, тому відновити профіль важко. Площа поверхні казанка збереглася майже повністю. Відсутні незначні частини стінок. Посудина деформована в одній площині – з боків (горизонтальне - по відношенню до нормального положення посудини). Деформація відбувалася з

одного боку, іншим боком казанок лежав на площині. Деформація сильна (стілки сплюснені одна до одної), нижня частина деформована менше, дно також пошкоджене. Ручка деформована і розламана на три частини, одне закінчення збереглося у вушку посудини. Ручка кована, в перетині восьмигранна. Вінця потовщені, зрізані, можливо прямі (із середини грань перегину ледве помітна). Вушка – півколісті (високі), отвори – овальні, витягнуті вертикально. Нижче вінець вдавненням нанесено п'ять кільцевих смуг із тонких ліній. Денце на кільцевій підставці, на денці – кола із подвійних ліній. По центру розташоване центральне заглиблення - чітке і глибоке.

Матеріал. Метал жовтого кольору – латунь. Поверхня вкрита патиною зеленого кольору, в деяких місцях окалина рудого кольору (вплив високої температури).

Метричні ознаки. Висота - обмір довжини стінки від вінець до денця складає приблизно 24-26 см. Довжина кола вінець - 74 см. Діаметр денця – 10,5 см. Товщина вінець – 3 мм, стінки середина тулуба – 1 мм, біля денця - 1,5 мм. Товщина денця (кільця) 3 мм. Ручка: максимальний перетин (середина дуги) - 1x1 см, перетин на зламі вушок – 0,9x1 см. Вушка: максимальна ширина 4,7 см, висота – 3 см; діаметри отворів 1,6x2,5 см.

Орнамент. Колисті смуги із тонких продавлених ліній. Описані вище. На середині дужки з двох боків нанесено по три вертикальних риси.

Сліди технологічних процесів. В центрі денця добре помітне центральне заглиблення, на стінках – відбитки ротаційних смуг.

Тип: Еггерс, тип 63 [Eggers, 1951]

Хронологія: III ст.н.е.

Комплекс 2 зафіксований у 15 м на північ від комплексу 1. В відхиленні ґрунту, в орному шарі

Рис. 2. Казанок бронзовий, тип Еггерс 63

Рис. 3. Пряжка бронзова

на гл. 0,5 м виявлена бронзова посудина, всередині якої знаходилися дрібні кальциновані кістки, прясло та пряжка. Поруч, в радіусі 1,5 м на поверхні знайдено ручку-коромисло від самої посудини, фібулу та певну кількість кружальної кераміки черняхівського типу.

Опис знахідок:

1. Казанок бронзовий.

Загальні зауваження - рисунок повної форми зробити складно, є технічні креслення окремих деталей казанка (рис. 2).

Стан та форма. Поверхня збереглася майже повністю. Відсутні незначні частини стінок. Посудина деформована в одному напрямку – з боків (горизонтальне). Деформація відбувалася із сторони вушок і торкнулася, головним чином, верху посудини, нижня частина деформована менше, денце майже не пошкоджене. Ручка дещо деформована, обидва закінчення обламані. Ручка в перетині чотиригранна. Вінця потовщені (назовні), зрізані, можливо прямі (із середини грань перегину не помітна). Вушка – півколісті (високі), отвори овальні, витягнуті вертикально. Корпус деформований, більш вірогідно відновлюється профіль верхньої частини. На вінця зовні вдавненням нанесено слабо помітні кілька кільцевих смуг із тонких ліній. Денце на кільцевій підставці, на поверхні – тонкі ротаційні лінії. По центру – центральне заглиблення - чітке і глибоке.

Матеріал. Метал жовтого кольору – латунь. Поверхня вкрита патиною зеленого кольору, в деяких місцях окалина рудого кольору (вплив високої температури).

Метричні ознаки. Довжина стінки від вінець до денця – 13 см. Довжина кола вінець 61 см. Діаметр денця - 8,8 см. Товщина вінець 4,3 мм,

Рис. 4. Щиток фібули типу Альмгрен VI

Рис. 5. Пряслице глиняне

стінки: середина тулуба - 0,5мм, біля денця - 1мм. Товщина денця (кільця) – 3мм. Ручка: довжина від згину закінчень - 27см. Максимальний перетин (середина дуги) - 0,8 x 0,8 см, перетин на зламі вушок – 0,4 x 0,5 см. Вушка: максимальна ширина - 2,5 см, висота - 1,8 см. Діаметри отворів 0,8 x 1 см.

Орнамент. Смуги із тонких продавлених ліній. Описані вище.

Сліди технологічних процесів. В центрі денця добре помітне центрувальне заглиблення.

Тип: Еггерс, тип 63 [Eggers, 1951].

Хронологія: з урахуванням супровідних речей датування можливе другою пол. III ст.н.е.

2. **Пряжка бронзова** (Рис. 3). Ціла, дещо деформована. Рамка D- подібна, фасетована, кінці прикрашені вибірками та майданчиками. Вісь на закінченнях має півсферичні фіксатори. Обойма прямокутна, скріплена трьома гвіздками. Язичок дещо загнутий, в основі - майданчик, закінчення - фасетоване. Загальні розміри рамки 2,5 x 4,5см, обойми - 2,7 x 4,5 см.

3. **Фібула (?)** зі срібла та бронзи (типу Альмгрен/VII, 216) [Almgren, 1923] (Рис. 4)³. Зберігся щиток круглої форми, сильно пошкоджений у вогні. Зовнішній кант – подвійна плетена стрічка, в центрі диску зроблено отвір через який проходить штир з грибоподібним завершенням.

4. **Пряслице глиняне.** Ціле. Форма – біконічна, із вдавленими торцями, ребро - гостре (Рис. 5). Поверхня чорно-коричнева, залощена. Глина без домішок. Діаметр ребра 3 см, отвору – 0,7 см. Висота 1 см.

5. **Кераміка гончарна.** Всі посудини фрагментовані, мають явні ознаки дії високих температур – деформовані, характерний колір і т. ін. Серед уламків вдалося відновити такі форми:

- кубок (або ніжка) конусоподібної форми⁴;
- миска з прямою шийкою та округлим бочком, на плечуку нанесено лощений орнамент у вигляді «хвилі» ;
- миска закритого типу з гострим ребром та валиком між шийкою та ребром;
- миска гончарна закритого типу з гострим ребром;
- ваза гончарна з Г-подібним вінчиком;

Крім того, на поверхні в межах могильника або поблизу знайдено кілька речей провінційноримського виробництва з бронзи: ажурна поясна накладка, дзвоник та ін.

Поверхня пам'ятки перебуває в сільськогосподарському обігові.

Пам'ятка відкрита Погорільцем О. Г. та Надвірняком О. В. в 2006 р., обстежена в 2014 р.

Баламутівка-2, поселення, черняхівська культура (III - пер. пол. V ст.).

Розташоване на південь від с.Баламутівка. Культурний шар зафіксований на північному похилу чорноземному схилі долини безіменного струмка (пр. пр. Вовк – пр. пр. Південного Бугу). Площа розповсюдження знахідок складає близько 10 га (1000x80x100 м). Центральну частину поселення перерізає дорога та заболочена долина невеличкого безіменного струмка. Колекція знахідок складається з уламків гончарних горщи-

³ Виріб сильно пошкоджений і ми не виключаємо, що він міг належати і іншим виробам стилістичного типу „Закшув” – шпилька і т.п.

⁴ Не виключаємо, що фрагмент міг належати т.зв. „дакійським вазам” на зразок вази з поховання черняхівського могильника №105 в Романківцях.

ків та мисок черняхівської культури. Знайдено кілька уламків ліпних посудин.

Поверхня пам'ятки перебуває в сільсько-господарському обігові.

Пам'ятка відкрита Петраускасом О.В, Ковалем О.А. в 2014 р.

Перегінка (поселення), черняхівська культура (III - пер. пол. V ст.).

Розташоване на схід від с. Перегінка. Культурний шар зафіксований у витоках зволоженої балки по дну якої протікає безіменний струмок. Витоки балки в місці поселення розгалужуються на два рукави. Культурний шар зафіксовано на двох чорноземних схилах північного рукава та на північному схилі південного відгалуження. Загальна площа поселення складає близько 25 га. Знахідки з обстеження 2014 р. представлені

уламками гончарного та ліпного посуду черняхівської культури.

Поверхня пам'ятки перебуває в сільсько-господарському обігові.

Поселення відкрите 2000-х роках Надвірняком О.В. та обстежувалось в наступні роки [Строценъ, 2009]. Обстежено в 2014 р. – уточнена прив'язка, площі пам'ятки, характер знахідок та ін.

В підсумку, можна стверджувати, що речі римського виробництва з категорії «випадкових знахідок», можна пов'язувати з пам'ятками черняхівської культури. Імпортні речі походять як з могильників, так і поселень.

Отримані дані розширюють уявлення про рівень обсягу речей (разом з монетами, намистами, кубками, амфорами) цього типу на пам'ятках черняхівської культури даного мікрорегіону.

Список літератури:

- Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. - Київ, 1959.
- Винокур І. С. Історія і культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II – V ст. н.е. – Київ. 1972.
- Винокур І.С. Ружичанський могильник // Могильники черняхівської культури. – Москва, 1979. - С. 112-135.
- Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля. - Кам'янець-Подільський, 2000.
- Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. - Каменец-Подольский. 1901.
- Кравченко Н.М. Косановский могильник (по материалам раскопок В. П. Петрова и Н.М. Кравченко) // МИА. - 1967. - №139. - С. 77-114.
- Кропоткин В.В.Клады римских монет на территории СССР // САИ. - 1961. Вып. Г4-4.
- Кропоткин В.В.Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н.э. - V в. н.э.) // САИ. - 1970. - Вып. Д1-27.
- Левада М.С. Могильник Черепашинці: спроба архівної реконструкції досліджень археологічної пам'ятки // Пам'ятки України. – 2003. – №4. - С. 12 -19.
- Магомедов Б.В., Левада М.С. Розкопки черняхівського могильника в с.Петрівці // АДУ 1992 року. - К. - 1993. - С. 80 – 81.
- Маярчак С.П. Доповнення археологічної карти Хмельниччини (за розвідками 2006—2010 рр. // Матеріали третьої наук.-краєзнав. конф. «Місто Хмельницький в контексті історії України». — Хмельницький, 2011. — С. 32—33.
- Мороз В.С., Мороз В.С. Римська монета на Поділлі і Південно-Східній Волині. // Археологічні студії «Межибіж» – 2013. – Вип. 2. – С. 198-211.
- Надвірняк О., Надвірняк О.Римська монета та її «наслідування» у контексті поховального обряду племен черняхівської культури (за матеріалами межиріччя Середнього Подністер'я і Південного Побужжя)// Збірник тез доп. III міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». – Кіровоград, 2015. С. 23-24.
- Надвірняк О. Погорілець О. Нові знахідки бронзового посуду провінційно-римського виробництва на Південному Побужжі // Археологічні студії «Межибіж» – 2013. – Вип. 2. – С. 211-213.
- Надвірняк О. Погорілець О. Нові знахідки бронзового посуду типу Немтоог на Поділлі // ОІУМ – 2014б. – Вип. 4. – С. 151-155.
- Надвірняк О. Погорілець О.Про окрему групу трупоспалень на могильниках черняхівської культури (за матеріалами пам'яток України)// ОІУМ – 2016. – Вип. 5. – С. 41-49.
- Надвірняк О., Погорілець О., Надвірняк О. Комплекс сестерців з об'єкту пізньоримського часу Перегінка (Балакирі) 2 // Збірник тез доп. IV міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». – Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 21-23.
- Петраускас О. В., Коваль О. А., Погорілець О.Г., Надвірняк О.В. Звіт про археологічні розвідки у Ярмолинецькому районі (Хмельницька обл.) у 2014 р. // Науковий архів ІА НАНУ (зданий до архіву).
- Слободян Т. Антропологічний аналіз перепалених кісток із поховання, виявленого на об'єкті «Баламутівка-Брід» // Археологічні студії «Межибіж» – 2015. – Вип. 4. – С. 83-86.
- Строценъ Б. С. Звіт про археологічні розвідки на території Хмельницької області у 2008 р. // Тернопіль. 2009.
- Almgren O. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Mannus-Bibliothek. - 1923. - №32. - Leipzig.
- Eggers H.-J. Der römische Import im freien Germanien. Hamburg, 1951
- Pohorelec O., Nadvirnjak A. Subor rimskych minci z III storocian. izo sidliska cernjachovskej kultury Pereginka (Balakiri) –2 v hornom toku rieky JuznyBug // Peniaze a ich miesto v dejinach spolocnosti. – Kremnica, - 2010. - S. 20–21.